

Тютюник І.В.

доктор економічних наук, доцент,
Сумський державний університет

Tiutiunyk Inna

Sumy State University

**ФОРМАЛІЗАЦІЯ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ
ПОДАТКОВИХ РОЗРИВІВ ЗА ПОДАТКОМ НА ДОХОДИ
ФІЗИЧНИХ ОСІБ ІЗ МАКРОЕКОНОМІЧНОЮ СТАБІЛЬНІСТЮ¹**

**FORMALIZATION OF THE CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN TAX GAPS
ON INDIVIDUAL INCOME TAX AND MACROECONOMIC STABILITY**

На сучасному етапі організації суспільно-економічних відносин між суб'єктами різних рівнів однією із загроз економічній безпеці та макроекономічній стабільності країни є високий рівень мінізації економіки. У контексті дослідження податкового каналу мінізації економіки як одного із найбільш поширених механізмів приховування економічними суб'єктами своїх доходів основними каталізаторами мінізації є зростання податкового навантаження, регуляторного тиску та низький рівень соціального забезпечення населення. Зростання рівня податкового навантаження слугує імпульсом для переходу платників податків у тінь із тією ж швидкістю, з якою вони виходять із неї за його зменшення. Ці процеси слугують стимулятором тіньових операцій в економіці та зростання обсягів коштів, що функціонують поза межами офіційного сектору. У статті розроблений методичний підхід до оцінювання податкових розривів за податком на доходи фізичних осіб в Україні, проведено порівняльний аналіз його обсягів у розрізі європейських країн. За результатами емпіричних розрахунків зроблено висновки про суттєве зростання обсягів податкових розривів в Україні та значне їх перевищення порівняно із середньосвітовим значенням. Досліджено причинно-наслідковий зв'язок податкових розривів із ВВП країни, обґрунтовано негативний їх вплив на рівень макроекономічної стабільності країни. Зроблено висновок про те, що суттєві обсяги ухилення від сплати ПДФО зменшують ВВП країни і супроводжуються зростанням рівня мінізації економіки, що в кінцевому результаті призводить до зростання дефіциту бюджету. Підтверджено, що високий обсяг податкових розривів формує передумови для збільшення масштабів тіньової діяльності, погіршення індикаторів макроекономічної стабільності країни. Обґрунтовано необхідність удосконалення та перегляду інструментарію превенції тіньовим фінансовим операціям та формуванню податкових розривів.

Ключові слова: податковий розрив, податок на доходи фізичних осіб, макроекономічна стабільність, ВВП, ухилення від оподаткування.

На современном этапе организации общественно-экономических отношений между субъектами различных уровней одной из угроз экономической безопасности и макроэкономической стабильности страны является высокий уровень тенезации экономики. В контексте исследования налогового канала тенезации экономики как одного из самых распространенных механизмов сокрытия экономическими субъектами своих доходов основными каталізаторами тенезации является рост налоговой нагрузки, регуляторного давления и низкий уровень социального обеспечения населения. Увеличение налоговой нагрузки служит импульсом для перехода налогоплательщиков в тень с той же скоростью, с которой они из нее выходят при ее уменьшении. Данные процессы служат стимулятором теневых операций в экономике и роста объемов средств, функционирующих за пределами официального сектора. В статье разработан методический подход к оценке налоговых разрывов по налогу на доходы физических лиц в Украине, проведен сравнительный анализ их объемов в разрезе европейских стран. По результатам эмпирических расчетов сделаны выводы о существенном росте объемов налоговых разрывов в Украине и значительном их превышении

¹ Виконано в межах науково-дослідної теми «Квадроцентрична рекурсивна модель детінізації економіки України для зростання її макроекономічної стабільності» (реєстраційний номер проєкту: 2020.02/0238), що фінансується за рахунок коштів Національного фонду досліджень України, 2020–2021).

по сравнению с среднемировым значением. Исследована причинно-следственная связь налоговых разрывов с ВВП страны, обосновано отрицательное их влияние на уровень макроэкономической стабильности страны. Сделан вывод о том, что существенные объемы уклонения от уплаты налогов уменьшают ВВП страны и сопровождаются ростом уровня теневизации экономики, что в конечном итоге приводит к росту дефицита бюджета. Подтверждено, что высокий объем налоговых разрывов формирует предпосылки для увеличения масштабов теневой деятельности, ухудшения индикаторов макроэкономической стабильности страны. Обоснована необходимость совершенствования и просмотра инструментария превенции теневым финансовым операциям и формированию налоговых разрывов.

Ключевые слова: налоговый разрыв, налог на доходы физических лиц, макроэкономическая стабильность, ВВП, уклонение от налогообложения.

At the present stage of organizing social and economic relations between economic subjects of different levels, one of the threats to economic security and macroeconomic stability of the country is a high level of shadow economy. In the context of the investigation of the tax channel of shadowing the economy, as one of the most common mechanisms for hiding the income by economic agents, the main catalysts for shadowing are the growth of the tax burden, regulatory pressure and a low level of social security of the population. The increase in the tax burden serves as an impetus for the transition of taxpayers to the shadow at the same speed with which they leave it, with its decrease. These processes stimulate shadow operations in the economy and the growth of funds operating outside the formal sector. The article develops a methodological approach to assessing tax gaps on individual income tax, and provides a comparative analysis of their volumes in the context of Ukraine and European countries. In assessing the tax gaps for individual income tax, it is proposed to consider the size of the average wage per employee employed in the formal sector of the economy. Based on the results of empirical calculations, conclusions about a significant increase in the volume of tax gaps in Ukraine and their significant excess compared to the world average have been made. The causal relationship of tax gaps with the country's GDP is investigated, their negative impact on the level of macroeconomic stability of the country is substantiated. It is concluded that significant volumes of tax evasion reduce the country's GDP and are accompanied by an increase in the level of shadowing of the economy. It ultimately leads to an increase in the budget deficit. It has been confirmed that a high volume of tax gaps creates preconditions for an increase in the scale of shadow activity, a deterioration in indicators of the country's macroeconomic stability. The necessity of improving and reviewing the tools for the prevention of shadow financial transactions and the formation of tax gaps has been substantiated.

Key words: tax gap, individual income tax, macroeconomic stability, GDP, tax evasion.

Постановка проблеми. Мінливість податкового законодавства, суперечливість окремих нормативно-правових актів, високий рівень тінізації та корупції в країні негативно позначаються на рівнях її макроекономічної стабільності та економічної безпеки. Найбільш загрозливою проблемою сьогодення, що є характерною для більшості країн світу з низьким та середнім рівнями економічного розвитку, є невідповідність між фактичними та потенційно можливими обсягами податкових надходжень до бюджету. Це призводить до суттєвого зменшення доходів державного та місцевих бюджетів та неможливості уряду фінансувати програми економічного та соціального розвитку на сталій основі. Однією із причин цієї ситуації є навмисні дії платників податків, спрямовані на ухилення від виконання податкових зобов'язань, обсяги та масштаби яких із кожним роком суттєво зростають.

Ця ситуація приводить до імплементації на державному рівні низки нормативних актів та інструментів, спрямованих на попередження фак-

тів приховування доходів та ухилення від сплати податкових платежів. Однак, незважаючи на наявність низки дієвих інструментів превенції формуванню податкових розривів, обсяги ухилення від оподаткування з кожним роком зростають та є суттєвою загрозою національній економіці.

Так, за даними Всесвітнього економічного форуму, світові обсяги тіньового сектору економіки у 2018 році становили майже трильйон доларів США. В Україні за останні 5 років кількість тіньових операцій зросла в 2,5 раза та за оцінками міжнародних експертів коливається в межах від 2% до 4% ВВП. Це супроводжується постійним зростанням різноманітності інструментів приховування доходів, одним із найбільш поширених із яких є ухилення від оподаткування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями та регуляторами багатьох країн світу напрацьовано низку механізмів детінізації економіки та підвищення рівня її макроекономічної стабільності. І. Тютюнник та Ю. Гуменна [8] в основі детінізації економіки розглядають

імплементацию механізмів запобігання ухиленню від виконання платниками своїх податкових зобов'язань. У своїй роботі Ю. Білан та інші [2] на основі дослідження коінтеграційних зв'язків між рівнем тінізації економіки та показниками економічного розвитку країни зробили висновок про прямий вплив тінізації на рівень макроекономічної стабільності країни.

Однак в умовах високого рівня втрат економіки внаслідок приховування доходів актуалізується проблематика пошуку механізмів, які би сприяли мінімізації негативних наслідків формування податкових розривів в економіці.

Водночас узагальнення результатів наукових досліджень провідних вітчизняних та закордонних учених дає змогу виділити дуальну природу виникнення податкових розривів. Так, М. Алінкхем та А. Сандмо [1], А. Харремі [3] та Е. Тодер [5] розглядають податкові розриви як результат цілеспрямованих протизаконних дій платників податку та малоефективної податкової політики. Якщо першу Р. Мерфі [4] розглядає як дії платників податків, що напряму не залежать від діяльності уряду, а лише опосередкованого залежать від ефективності політики уряду, то остання відображає обсяги недоотриманих бюджетом податкових платежів, зумовлених наявністю в законодавстві баз оподаткування, що оподатковуються за пониженими ставками або звільнені від оподаткування взагалі. До таких норм відносять податкові пільги, понижені ставки, визначені у відсотковому співвідношенні від суми отриманого доходу, або нормовані обсяги компенсації з бюджету платнику податків.

Оскільки обсяги податкових розривів залежать від впливу низки каталізаторів та рефлєкторів, своєчасне та достовірне їх визначення, прогнозування обсягу на майбутнє є складним та трудомістким процесом. Виникнення нових видів діяльності, способів обробки інформації, каналів руху капіталу ускладнює процедури ідентифікації схем приховування доходів, а отже, і достовірного визначення обсягів податкових розривів.

Метою статті є дослідження причинно-наслідкового зв'язку між обсягами податкових розривів за податком на прибуток підприємств та індикаторами макроекономічної стабільності країни.

Результати дослідження. Протягом останніх років фінансова система України функціонує в умовах значного бюджетного дефіциту,

мінливості фінансового та грошово-кредитного ринку, постійних законодавчих змін, низького інвестиційного потенціалу країни. Перманентні кризові явища в економіці, проблеми функціонування бізнесу в умовах пандемії лише поглибили і без того наявні проблеми та актуалізували потребу в пошуку джерел фінансування бюджету, підвищення рівня макроекономічної стабільності та безпеки країни.

Нині саме податкові механізми розглядаються урядами більшості країн світу як ефективний інструментарій стимулювання найбільш пріоритетних секторів економіки, видів діяльності, суб'єктів господарювання. Досить часто уряди окремих країн вдаються до маніпулювання зі ставками податків, об'єктами оподаткування з метою впливу на окремих представників бізнесу. При цьому специфіка нарахування та сплати податку визначає унікальну та характерну лише для нього схему ухилення від оподаткування, визначає вектор та силу впливу на економіку.

Сучасна податкова система України характеризується низкою недоліків та визначається більшістю експертів як така, що здатна повною мірою виконати покладені на неї функції. На думку аналітиків, однією із найбільших її проблем є невідповідність фактично отриманих обсягів податкових надходжень рівню її податкового потенціалу. Вирішальну роль у цих процесах відіграє наявність податкових розривів у національній економіці, рівень яких, за оцінками представників Міжнародного валютного фонду, перевищує 20% загального обсягу податкових надходжень.

За цих умов актуалізується потреба в розробленні механізмів оцінювання обсягів втрат економіки від ухилень від виконання економічними суб'єктами своїх податкових зобов'язань та імплементации механізмів протидії цим операціям.

Одним із найбільш поширених інструментів тінізації доходів у більшості країн світу є неофіційне працевлаштування, основною метою якого є зменшення обсягів податкових зобов'язань за податком на доходи фізичних осіб.

Передумовами до цієї діяльності є низка факторів, що здійснюють вплив на поведінку економічних суб'єктів та визначають їхню схильність до участі в тіньових операціях. В Україні функціонування економічних суб'єктів відбувається, з одного боку, під впливом податкового навантаження, рівень якого суттєво перевищує

значення більшості економічно розвинених країн, а з іншого – досить низького рівня матеріального добробуту населення, низьких значень середньої заробітної плати, практично неіснуючих механізмів соціального захисту населення. За цих умов формування можливостей для отримання додаткового, хоча і не офіційного, доходу (у тому числі і за рахунок часткового декларування розміру реальної заробітної плати, повного або часткового тіньового працевлаштування) розглядається економічними суб'єктами як досить привабливий інструмент покращення рівня їхнього матеріального добробуту.

У межах цього дослідження в основі оцінювання обсягу податкових розривів за ПДФО буде лежати врахування розміру середньої заробітної плати в розрахунку на одного працівни-

ка, що працевлаштований в офіційному секторі економіки. Обсяг податкових розривів за ПДФО та єдиним соціальним внеском буде визначено за такою формулою:

$$TaxGap_{IT} = S_{OE} \times r \times EMP_{SE}, \quad (1)$$

$TaxGap_{IT}$ – обсяг податкових розривів за ПДФО;

S_{OE} – розмір середньої заробітної плати в розрахунку на одного працівника, що працевлаштований в офіційному секторі економіки;

r – ставка податку на доходи фізичних осіб;

EMP_{SE} – кількість неофіційно працевлаштованих працівників.

Інформаційною базою для розрахунків слугуватимуть дані Світового банку. Обсяги податкових розривів за ПДФО для 34 країн світу наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Обсяги податкових розривів за ПДФО в країнах Європейського Союзу

Країна	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6
Австрія	23977,4	243474	241331	204194	207267
Бельгія	236088	232240	236818	233603	232699
Болгарія	4829,05	4914,78	4864,05	4908,11	4923,98
Хорватія	21822,9	20630,6	21238,3	20758,8	20514,9
Данія	234133	228232	238921	243033	248009
Естонія	6465,22	6661,01	6848,82	7662,07	8447,1
Фінляндія	154811	152665	156538	162377	166524
Франція	636253	1404627	1412736	1402200	1514612
Німеччина	1056272	1093407	1,1E+07	8781773	1,1E+07
Греція	19589,3	196853	200637	173619	179779
Угорщина	30248,8	33042,6	311742	267721	329739
Ісландія	19483,9	21658,1	22019,7	24064,1	25604,8
Ірландія	107847	113986	115168	120077	123984
Італія	1213215	1200868	1200244	1318727	1430665
Латвія	9296,88	9496,25	12983,4	12663,5	13592,5
Литва	10073,5	11041,8	11306,1	12029,8	12647,9
Люксембург	13939,8	16526,4	15812,4	17542,3	18623,2
Нідерланди	775080	775242	779744	797680	808489
Норвегія	95767,2	99632,7	103166	105583	108525
Польща	568446	586740	588335	652438	713393
Португалія	151571	155613	159085	163113	167016
Румунія	61068,8	61562,2	38798,2	44068,9	39934,9
Сербія	6110,45	7498,2	5028,82	6604,7	6872,36
Словацька Республіка	885100	918550	9274379	7578915	9242404
Швеція	210621	216951	222236	230239	237110
Швейцарія	24086,8	244581	241268	202269	204055
Туреччина	477237	538885	547166	586937	620429
Великобританія	919534	956136	9,4E+07	7,5E+07	9,4E+07
Україна	444346.7	586707.6	675810.2	2841625	325301.7

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків за даними [6; 7]

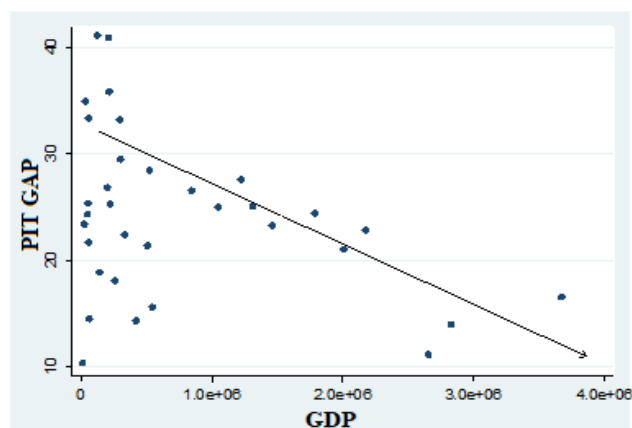
Результати розрахунків обсягів податкових розривів за ПДФО дають змогу зробити висновки про середній рівень тіньової зайнятості у світі (7–28%) і відсутність сталої позитивної динаміки у його зниженні. Найвищі обсяги податкових втрат внаслідок ухилення від оподаткування мають Італія, Німеччина, Великобританія. Водночас трендовий аналіз темпів зміни обсягів податкових розривів за останні 5 років засвідчив постійне їх зростання у більшості аналізованих країн (понад 78% у Чехії, 81% у Нідерландах, 46% у Туреччині тощо). Найнижчими темпами зростання обсягів податкових розривів характеризуються Австрія (3,5%), Болгарія (4,35%) та Італія (1,61%).

Результати аналізу засвідчили суттєве зростання обсягів податкових розривів за податком на доходи фізичних осіб за останні 5 років. Середній обсяг податкових розривів в Україні зріс на 260,78%. Водночас протягом аналізованого періоду відбулося зменшення частки зайнятого у тіньовому секторі економіки населення (з 22,9% у 2016 році до 21,6% у 2020 році). Порівняльний аналіз обсягів податкових розривів між окремими країнами світу засвідчує наявність значної кількості проблем у механізмах формування та функціонування податкової системи в країні, недостатню ефективність реалізації податкової реформи. Визначене у 2016 році законодавством України зростання на 3% ставок за ПДФО привело до суттєвого зростання (з 6% до 20%) обсягів податкових розривів в економіці. Водночас зниження у 2016 році ставки єдиного соціального внеску на 12,7% не сприяло зменшенню обсягів податкових розривів за цим платежем. Загалом за результатами аналізу загальний обсяг податкових розривів за ПДФО та ЄСВ у 2020 році становив 325 млн грн, що становить майже 2% ВВП країни.

Значні обсяги податкових розривів за ПДФО в більшості аналізованих країн світу дають змогу висунути гіпотезу про суттєвий вплив тіньової зайнятості населення на показники їхнього економічного розвитку.

Графічна інтерпретація причинно-наслідкового зв'язку між макроекономічною стабільністю країни та обсягом податкових розривів за податком на доходи фізичних осіб засвідчує негативний зв'язок між ними. Так, зростання обсягів розривів за ПДФО призводить до погіршення показників економічного розвитку країни.

Результати розрахунку тесту множинної регресії підтвердили статистично значущий вплив

Рис. 1. Порівняльний аналіз обсягів податкових розривів за ПДФО та макроекономічної стабільності країни

Джерело: побудова на основі авторських розрахунків

розривів за ПДФО на макроекономічну стабільність у всіх аналізованих країнах (табл. 2).

Перевірка гіпотези про зв'язок між обсягами податкових розривів за ПДФО та рівнем тінізації економіки дала змогу отримати аналогічні попереднім розрахункам результати та підтвердила зв'язок між показниками.

Таким чином, отримані розрахунки підтвердили зв'язок між обсягами податкових розривів за ПДФО, макроекономічною стабільністю та рівнем тінізації економіки країни. Значні обсяги ухилення від сплати ПДФО зменшують ВВП країни і супроводжуються зростанням рівня тінізації економіки, що в кінцевому результаті призводить до зростання дефіциту бюджету.

Висновки. В умовах низької інвестиційної привабливості країни одним із найголовніших джерел фінансування витраток бюджету виступають податкові надходження. Ефективність сучасної податкової системи України є вкрай низькою, що проявляється у постійному зростанні обсягів тіньових фінансових операцій і, як наслідок, формуванні податкових розривів в економіці. Це зумовлює потребу в обґрунтуванні ролі податкових розривів у стабільному функціонуванні економіки, розвитку тіньового сектору та імплементації інструментарію превенції тіньовому виведенню коштів, розробленні методології оцінювання обсягів розривів за окремими податками та зборами та імплементації інструментарію запобігання ухиленню економічними суб'єктами від виконання своїх податкових зобов'язань.

Таблиця 2

Результати перевірки гіпотези про причинно-наслідковий зв'язок між обсягами розривів за ПДФО та макроекономічною стабільністю країни за допомогою тесту множинної регресії

Країна	R	F-value	p-value	Країна	R	F-value	p-value
Австрія	-3,8684	2,43	0,0106	Латвія	-4,1410	-1,11	0,0039
Бельгія	-4,1410	1,11	0,0390	Литва	-3,1054	-6,24	0,0439
Болгарія	-3,1054	-6,24	0,0439	Люксембург	-0,7845	-1,94	0,0057
Хорватія	-0,7845	-1,94	0,0057	Нідерланди	-2,6258	0,94	0,0112
Чеська Республіка	-2,6258	0,94	0,0112	Норвегія	-0,6018	-0,36	0,0072
Данія	-0,6018	-0,36	0,0072	Польща	-2,4989	-3,07	0,0376
Естонія	-2,4989	-3,07	0,0376	Португалія	-0,1354	-0,55	0,0093
Фінляндія	-0,1354	-0,55	0,0093	Румунія	-2,6698	-0,56	0,0041
Франція	-2,6698	-0,56	0,0041	Сербія	-0,6356	-0,17	0,0061
Німеччина	-0,6356	-0,17	0,0061	Словацька Республіка	-2,1814	-0,23	0,0106
Греція	-2,1814	-0,23	0,0106	Швеція	-0,1853	-0,30	0,0095
Угорщина	-0,1853	-0,30	0,0095	Швейцарія	-1,4100	2,45	0,0118
Ісландія	-1,4100	1,24	0,0146	Туреччина	-0,2695	1,98	0,0012
Ірландія	-0,2695	-0,10	0,0012	Великобританія	-2,1343	0,26	0,0851
Італія	-3,8684	2,43	0,0106	Україна	-1,698	0,17	0,0425

Список літератури:

1. Allingham M., Sandmo A. Income tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of Public Economics*. 1972. Vol. 1. P. 323–338.
2. Bilan Y., Tiutiunyk I., Lyeonov S., Vasyliieva T. Shadow Economy and Economic Development: a Panel Cointegration and Causality Analysis. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*. Inderscience Enterprises Ltd. 2020. Vol. 13(2). P. 173–193.
3. Harremi M. A Simple Analysis of the Tax Gap Balkan Region. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014. Vol. 5. No. 19. P. 365.
4. Murphy R. *The European Tax Gap*. A report for the Socialists and Democrats Group in the European Parliament. Global Policy. 2019.
5. Toder E.J. What Is the Tax Gap? URL: http://www.urban.org/UploadedPDF/1001112_tax_gap.pdf (дата звернення: 01.09.2021).
6. Офіційний сайт Державної казначейської служби Україні. URL: <https://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).
7. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://data.worldbank.org/> (дата звернення: 01.09.2021).
8. Тютюнник І.В., Гуменна Ю.Г. Управління податковими розривами як перспективний напрям детінізації економіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2019. Вип. 12(40). С. 146–150.

References:

1. Allingham M., Sandmo A. (1972) Income tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of Public Economics*, vol. 1, pp. 323–338.
2. Bilan Y., Tiutiunyk I., Lyeonov S., Vasyliieva T. (2020) Shadow Economy and Economic Development: a Panel Cointegration and Causality Analysis. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*. Inderscience Enterprises Ltd, vol. 13(2), pp. 173–193.
3. Harremi M.A. (2014) Simple Analysis of the Tax Gap Balkan Region. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, vol. 5, no. 19, pp. 365.
4. Murphy R. (2019). *The European Tax Gap*. A report for the Socialists and Democrats Group in the European Parliament. Global Policy.
5. Toder E.J. What Is the Tax Gap? Available at: http://www.urban.org/UploadedPDF/1001112_tax_gap.pdf (accessed 01 September 2021).
6. Ofitsiyni sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukraini [Official site of the State Treasury Service of Ukraine]. Available at: <https://www.treasury.gov.ua> (accessed 01 September 2021).
7. Ofitsiyni sait Svitovoho banku [Official site of the World Bank]. Available at: <https://www.treasury.gov.ua> (accessed 01 September 2021).
8. Tiutiunyk I.V., Humenna Y.G. (2019) Upravlinnia podatkovymy rozryvamy yak perspektyvnyi napriam detinizatsii ekonomiky [Management of tax gaps as a promising area of de-shadowing of the economy]. *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*. Series «Economics», issue 12(40), pp. 146–150.